

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Бисер Йорданов Кръстев
преподавател в катедра „Икономика и финанси“
при Висше училище по агробизнес и развитие на регионите

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“
в Област на висше образование **3. Социални, стопански и правни науки**

Професионално направление **3.8. Икономика**

Докторска програма „**Финанси, застраховане и осигуряване**“

Автор: Сончица Йованова

Тема: „The Impact of the Economic Globalization Process on Financial Operations and Marketing in the Air Traffic in the World with a Review of Delta Air Lines” („Въздействието на процеса на икономическа глобализация върху финансовите операции и маркетинга във въздушното движение в света по отношение на Delta Air Lines“)

Научни ръководители: проф. д-р Станислав Димитров и проф. д-р Люпчо Стойчески

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № 257 от 27.06.2023 г. на Ректора на Висше училище по застраховане и финанси проф. д.ю.н. Борис Велчев съм определен за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема: „**The Impact of the Economic Globalization Process on Financial Operations and Marketing in the Air Traffic in the World with a Review of Delta Air Lines**” („Въздействието на процеса на икономическа глобализация върху финансовите операции и маркетинга във въздушното движение в света по отношение на Delta Air Lines“) за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в Област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, Професионално направление 3.8. Икономика. Автор на дисертационния труд е **Сончица Йованова** – докторант на самостоятелна подготовка към катедра „Финанси“ при ВУЗФ с научни ръководители **проф. д-р Станислав Димитров и проф. д-р Люпчо Стойчески**.

Предадените от докторанта материали включват документи по представен опис: дисертационен труд, автореферат, декларация за оригиналност и достоверност, справка за изпълнението на минималните национални изисквания за придобиване на ОНС „доктор“ в професионално направление 3. 8. Икономика, списък на публикациите по темата на дисертационния труд (3 броя статии), копия на тези публикации, резюмета на всяка една от тях и автобиография. Списъкът с материали е пълен и съответства напълно на изискванията на чл. 50 от Правилника за приемане и обучение на докторанти във ВУЗФ.

2. Кратки биографични данни за кандидата

Сончица Йованова завършва висшето си образование през 2006 година, като придобива ОКС „Бакалавър“ по журналистика в университета „Св. Св. Кирил и Методий“ в гр. Скопие.

През 2019 година тя придобива ОКС „Магистър“ по маркетингов мениджмънт в Европейския университет в гр. Скопие.

От месец септември 2006 година до месец април 2008 година работи като журналист и репортер в Македонското национално радио и телевизия. След това до април 2009 година тя става маркетинг копирайтер в същата държавна институция. От 2010 година до момента е директор кабинно обслужване в Qatar Airways. Има сертификати за участие в множество курсове и обучения. Владее английски, български, сръбски, хърватски и немски езици.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

През последните години се наблюдава тенденция към непрекъснато разширяване и задълбочаване на глобализацията на бизнеса. Тази тенденция засяга особено силно авиокомпаниите, които развиват международна транспортна дейност. Чрез тях се улеснява движението на стоки и хора, ускорява се икономическото развитие на отделните региони, стимулира се туризмът, създават се нови работни места, възпрепятстват се прекъсванията във веригите на доставки. По-добрата свързаност между отделните държави и градове способства за по-лесното и по-бързо разпространение на новите информационни и комуникационни технологии, като подпомага глобалната иновационна и инвестиционна активност. Очертава се тенденция и към засилване на степента на глобализация на финансовите пазари и на маркетинга. Ето защо актуалността на дисертационния труд е безспорна и поставените в него цели и задачи са напълно целесъобразни.

4. Познаване на проблема

Авторът е запознат много добре с изследваната проблематика. При разработването на своя дисертационен труд той е използвал 107 източника на английски език. Част от тях са специализирани научни издания, в които се разглеждат спецификите на процеса на глобализация, а друга част съдържат годишни отчети, статистически и аналитични материали, свързани с финансовата и маркетинговата дейност на водещите авиокомпании в света.

5. Методика на изследването

Използваните от дисертанта изследователски методи включват историческият метод, методите на анализа и синтеза, методът на сравнението и статистическият метод. Те са представени във въведението на дисертационния труд и в автореферата към него и са подходящи за постигане на целта на изследването и за проверка на валидността на формулираните в него хипотези.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Представеният за рецензиране дисертационен труд е с общ обем от 162 страници. Той съдържа въведение (6 стр.), първа част (42 стр.), втора част (75 стр.), трета част (23 стр.), заключение (3 стр.) и библиографска справка (9 стр.). Дисертацията съдържа също така заглавна страница, резюме и съдържание (общо 4 стр.). В нея са включени 8 фигури и 1

таблица. Използваната литература обхваща 107 източника, като всички те са интернет източници и са на английски език.

Във въведението са представени социалната справедливост на изследването, неговият обект и главната му цел. Авторът е формулирал една основна, три специални и една спомагателна хипотези, чиято достоверност следва да бъде потвърдена или отхвърлена, методите, които използва, времевата рамка на дисертационното изследване, информационната му база и степента на проучване и развитие на проблема.

Първата част е озаглавена „Характеристики на процеса на глобализация“. Тя е с обем от 42 страници и се състои от пет параграфа. В първия от тях е изведена дефиниция на глобализацията. Изяснени са особеностите на процеса на глобализация и икономическите ползи, които тя носи на обществото. Извършена е подробна класификация на нейните разновидности. Във втория параграф са представени характеристиките на икономическата глобализация, предпоставките, които допринасят за нейното широко разпространение и ефектите, които тя предизвиква върху икономическия растеж. В третия параграф са изяснени спецификите на глобализацията на пазарите (основно на стоки, услуги, технологии и капитали). В четвъртия параграф е подчертана ролята на финансовата глобализация в общата глобализация на икономиката, като са систематизирани финансовите ефекти, които се пораждат от нея. В последния параграф на част първа авторът е характеризирал спецификите и особеностите на глобалния маркетинг и приложението му от страна на икономическите агенти като инструмент за позиционирането им на световния пазар.

Втората част е озаглавена „Глобализация на въздушното движение в света“. Тя е изградена от четири параграфа и общият ѝ обем е 75 страници. В първия параграф са изяснени особеностите на международния въздушен транспорт и влиянието му върху развитието на икономиката в глобален аспект. Отчетено е въздействието на пандемията Covid-19 върху въздушния трафик. Извършен е анализ на финансовото състояние и финансовите резултати на авиационната индустрия през периода 2019-2022 г. Анализирани са състоянието и динамиката на работната сила и инвестициите в авиокомпаниите, летищната инфраструктура и свързаните с тях дейности, като са отчетени и социалните ползи от въздушния транспорт за потребителите на тази услуга. Във втория параграф авторът е направил преглед на стопанската дейност и постигнатите финансови резултати на 13-те най-големи авиокомпаниии в света през последните три години. Сред тях попадат Southwest Airlines, American Airlines, Delta Air Lines, China Southern Airlines, China Eastern Airlines, IndiGo Airlines, Ryanair и др. В третия параграф е отчетена ролята на глобализацията при формирането на пазарната оценка на акциите на авиокомпаниите през периода 2021-2022 г., а в четвъртия параграф докторант Йованова е изследвала състоянието на маркетинговата дейност на глобалните авиокомпаниии. По-конкретно тя е систематизирала спецификите на авиомаркетинга, представила е особеностите на маркетинговия микс в авиокомпаниите и е описала маркетинговите стратегии, които те прилагат. Специално внимание е обърнато на приложението на маркетинга в социалните медии и ползите, които той носи на авиокомпаниите и летищата.

Третата част е озаглавена „Характеристики на Delta Air Lines“ и е с обем от 23 страници. Тя се състои от пет параграфа. В първия от тях дисертантът е представил общата

характеристика на дейността и функциите, които изпълнява компанията. Във втория параграф са описани основните услуги, които предлага Delta Air Lines. В третия параграф на част трета от дисертацията Сончица Йованова представя дестинациите, които обслужва анализираната авиокомпания, както и въздушния флот, с който тя разполага. В следващия параграф на основата на информация, извлечена от финансовите отчети на компанията, е извършен задълбочен анализ на ликвидността, паричните потоци, задлъжнялостта, приходите и разходите и финансовите резултати на Delta Air Lines през периода от края на 2019 до края на второто тримесечие на 2022 г. В петия параграф на част трета са систематизирани основните направления от маркетинговата стратегия на авиокомпанията през 2022 г., които визират развитието ѝ до 2024 г. Характеризирани са спецификите на нейната продуктова, ценова, дистрибуционна и комуникационна политики. Обърнато е внимание на технологията за управление на човешките ресурси и бизнес процесите на компанията, както и на възможностите за подобряване качеството на обслужване на нейните клиенти.

В заключение може да се направи обобщението, че дисертант Йованова притежава задълбочени теоретични знания по темата на докторската дисертация, способна е да прави самостоятелни научни изследвания, да формулира изследователски хипотези, да ги подлага на проверка и да стига до логически изводи и заключения. На основата на представената декларация за оригиналност и достоверност считам, че дисертационния труд и авторефератът към него не са заимствани от чужди публикации, в тях ясно личи авторовото участие и те отразяват коректно и в пълна степен научните позиции на докторанта.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

От прегледа на приносите на Сончица Йованова, отразени в автореферата, може да се обобщи, че най-важните **приноси с теоретичен характер** на дисертанта са следните:

1. В теоретичен план е направен преглед на научната литература в областта на глобализацията, като е извършена подробна класификация на нейните разновидности. Задълбочено са характеризирани особеностите на финансовата глобализация и на глобалния маркетинг и тяхното влияние върху икономическото развитие;

2. Направени са предложения за успешно управление на международния въздушен трафик, като е разработен модел, съдържащ система от мерки и дейности, насочени към осъществяване на ефективни финансови и маркетингови дейности от въздушните компании в света;

3. Предложени са мерки за целесъобразно използване на инфраструктурата на въздушните компании от икономическа гледна точка, както и за насърчаване на техните финансови и маркетингови операции.

Приносите с научно-приложен характер в дисертационния труд са следните:

1. Доказана е валидността на формулираната в началото на дисертационния труд основна хипотеза, че без добър маркетинг и свободни финансови потоци в условията на глобализация не е възможно успешното икономическо развитие;

2. Разработени са мерки за подобряване на контрола върху ценовата стабилност и за стимулиране на дейността на авиокомпаниите;

3. Изследвана и емпирично доказана е ефективността на финансовата и маркетинговата политика на анализирания авиокомпаниите;

4. Проведено е проучване за подобряване на координацията и сътрудничеството между компетентните органи на компаниите за въздушно движение.

Считам, че приносите в дисертационния труд отразяват вярно и точно неговите научни достойнства, както и значимостта му за развитието на науката и практиката в областта на изследването на процеса на икономическа глобализация върху финансовите операции и маркетинга във въздушното движение в света. На тази основа смятам, че дисертантът има много добри перспективи за бъдещото си научно развитие.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

От представения от Сончица Йованова списък на публикациите е видно, че те са общо три на брой.

По вид и трите публикации са научни статии. Две от тях са публикувани в сп. „Пари и култура“, а третата е публикувана в сп. „VUZF Review“. И двете списания са включени в Националния референтен списък на съвременните български научни издания с научно рецензиране.

Първата от статиите е озаглавена: „The economic aspects of the globalization and marketing of international air traffic companies“. Публикувана е в бр. 3 от 2022 г. на сп. „Пари и култура“, с. 72-84.

Втората публикация на дисертанта е озаглавена: „Globalization of air transportation in the world“ и е публикувана на с. 29-39 в бр. 1 от 2023 г. на сп. „Пари и култура“.

Третата публикация е със заглавие: „The impact of economic globalization on financial operations and marketing in aviation“ и е публикувана в сп. „VUZF Review“, бр. 4 от 2022 г., с 12-23.

Трите статии са публикувани на английски език, като единственият автор е Сончица Йованова. Всяка една от тях е свързана с темата на дисертационния труд. Следователно може да се направи заключението, че научните публикации на дисертанта допринасят за развитието на икономическата и финансовата теория както в научно-теоретичен, така и в практико-приложен аспект и я допълват с нови области на изследване.

9. Преценка за изпълнение на минималните национални изисквания

От представената от дисертанта справка за изпълнение на минималните национални изисквания за придобиване на ОНС „Доктор“ в професионално направление 3.8. Икономика може да се обобщи, че Сончица Йованова отговаря напълно на тези изисквания, тъй като трите самостоятелни публикации ѝ носят общо 30 точки и ако тя защити успешно дисертационния си труд, ще ѝ бъдат присъдени още 50 точки. Така общият брой точки по групи от показатели

А и Г от таблица 1 към област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки съгласно приложенията към чл. 1а на Правилника за прилагане на ЗРАСРБ ще възлезе на 80.

10. Лично участие на докторанта

От представената от автора на дисертационния труд декларация за оригиналност и достоверност е видно, че не е налице плагиатство. Нямам информация за такова и от научните публикации на дисертанта. Считам, че той е цитирал коректно включените в библиографията източници.

11. Автореферат

Авторефератът, отразяващ в синтезиран вид основните постановки от изследването в дисертационния труд, е написан според утвърдените изисквания. В него са отразени общата характеристика на дисертационния труд, неговата структура и съдържание, кратко изложение на дисертацията, справка за научните приноси, списък с публикациите по темата на дисертацията, списък с използваната литература и декларация за оригиналност и достоверност. Стилът и езикът на автореферата са на много високо равнище. Той отразява в пълна степен основните резултати, постигнати в дисертационния труд.

12. Критични забележки и препоръки

В структурно отношение дисертационният труд не е добре балансиран. Част втора е с обем от 75 страници, а част трета съдържа едва 23 страници. Във въведението не са формулирани обектът и задачите на изследването. Не се откроява изследователската теза, въпреки че са формулирани отделни хипотези. Препоръчвам на докторанта в бъдещи свои научни разработки да включва в техния увод не само предмета и целта, а и обекта и задачите на изследването.

13. Лични впечатления

Не познавам кандидата и нямам лични впечатления от него.

14. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Препоръчвам на дисертанта да продължи изследванията си в тази област на финансовата наука, както и да повиши публикационната си активност. Добре би било резултатите и приносите на дисертационния труд да бъдат апробирани и в практиката на авиокомпаниите, функциониращи на територията на Република Северна Македония.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд има напълно завършен вид, **съдържа оригинални научни приноси** и може да служи като основа за бъдещи научни изследвания. Той **отговаря на всички изисквания** на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), на Правилника за неговото прилагане, както и на Правилника за приемане и обучение на докторанти във Висшето училище по застраховане и финанси. Поради

гореизложеното убедено давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Сончица Йованова** в Област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, Професионално направление 3.8. Икономика, Докторска програма Финанси, застраховане и осигуряване.

гр. Пловдив
28.08.2023 г.

Рецензент:
(доц. д-р Бисер Кръстев)